

УДК 343.851.5-057.874

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИДІВ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ВИЯВІВ СЕРЕД УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Лубенець І.Г., науковий співробітник
лабораторії кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності
Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України

Стаття присвячена визначенню видів насильства, учинюваного учнями в загальноосвітніх навчальних закладах. Дається кримінологічна характеристика ознак найбільш поширених видів такого насильства, запропоновано нормативно-правові заходи запобігання цьому явищу.

Ключові слова: види насильства, булінг, фізичне насильство, психологічне насильство, сексуальне насильство, економічне насильство, кібербулінг.

Стаття посвящена определению видов насилия, совершаемого учениками в общеобразовательных учебных заведениях. Дается криминалистическая характеристика признаков наиболее распространенных видов такого насилия, предложены нормативно-правовые меры предотвращения данного явления.

Ключевые слова: виды насилия, буллинг, физическое насилие, психологическое насилие, сексуальное насилие, экономическое насилие, кибербуллинг.

Lubenets I.G. CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF VIOLENT CRIMES AMONG STUDENTS OF SECONDARY SCHOOLS

The article is devoted to the definition of types of violence committed by pupils in secondary schools. Its given a criminological characteristics of most common types of such violence, proposed regulatory measures to prevent this phenomenon.

Key words: types of violence, bullying, physical violence, psychological violence, sexual violence, economic violence, kiberbullying.

Постановка проблеми. Поширення серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів (шкіл) агресивної, насильницької поведінки стало досить серйозною соціальною проблемою, оскільки воно створює загрозу фізичному, психічному здоров'ю й навіть життю дітей.

Актуальність проблеми підтверджують дані соціологічних опитувань і зростання зафіксованих випадків жорстокого поводження серед дітей у школах багатьох країн світу. Вона виявляється також у фактах страшною агресії та жорстокості стосовно дітей, що стають відомими широкому колу громадськості, завдяки засобам масової інформації. Серед усіх актів насильства, яких зазнають діти, більшість учиняють їхні однокласники.

Насильницькі дії щодо учнів шкіл часто виникають унаслідок розповсюдження такого специфічного явища, як третирування (переслідування, знущання тощо). У зарубіжній літературі такі дії позначаються терміном «булінг», який ми будемо використовувати в нашій роботі.

Як свідчить статистика окремих європейських держав, які відслідковують ситуацію, кількість жертв шкільного насильства щорічно зростає. Зокрема, у Німеччині, за оцінками фахівців, щорічно жертвами таких дій стають не менше як 1,5 млн осіб, із яких близько 10% учиняють із цієї причини самогубство [1, с. 3]. На жаль, в Україні подібної статистики не ведеться, і про поширеність таких випадків можна судити лише за результатами окремих досліджень. Наприклад, за даними Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда Україна», який працює за напрямом запобігання торгівлі людьми, ліквідації всіх форм дискримінації та насильства в суспільстві й захисту прав дітей, на його «га-

рячу» лінію за шість місяців 2013 р. надійшло 10 тисяч дзвінків, із яких 4 тисячі дзвінків були пов'язані з насильством у навчальних закладах [2]. За даними дослідження, проведеного Всеукраїнською громадською організацією «Жіночий консорціум України», від 24% до 37% дітей у школах потерпають від насильства, найвищий цей показник серед підлітків віком від 12 до 14 років [3, с. 10]. Випадки жорстокого поводження серед дітей досить нерідкі в м. Києві. У поліції наголошують, що тільки за три місяці 2016 р. їх зареєстровано 29 [4, с. 7].

Ступінь розробленості проблеми. Дослідження проблеми булінгу розпочалось відносно нещодавно, у 60–70-і рр. ХХ ст., коли суспільство замислилося над існуванням зв'язку між явищами девіантної та агресивної поведінки в соціумі й тим, як людина виховується, зростає та навчається протягом шкільних років, почало усвідомлювати важливість вивчення причин і наслідків цього явища, щоб у результаті мати важелі впливу та контролю над ситуацією. Дослідження доводять, що булінг можна вважати першим кроком до справжнього насильства і злочинної поведінки. Так, 60% із тих, кого було визначено як кривдника в 6–9 класах, мали хоча б одну судимість до 24 років, а 35–40% – три або більше серйозних злочинів при досягненні 25-річного віку [5].

Піонерами вивчення феномена булінгу серед учнів є Д. Ольвеус, К. Дьюкс, А. Пікас, Е. Роланд, Х. Лейманн, Д. Лейн, В. Бесаг, І. Конн та ін. Також цій проблемі були присвячені роботи таких вітчизняних учених, як О. Дроздов, В. Ролінський, С. Стельмах, А. Чернякова, О. Барліт, С. Бурова, М. Дмитренко, О. Лавриненко, В. Панок, В. Синьов,

Я. Сухенко й ін. Варто зазначити, що проблема третирування в школах до цього часу вивчалась виключно психологами, соціологами та педагогами. Що стосується вітчизняних кримінологічних досліджень, то в них розглядалися лише загальні проблеми делінквентності неповнолітніх, а вияви агресії в юному віці висвітлювалися лише як один із різновидів маргінальної поведінки.

Мета статті – визначити види насильства, учинюваного учнями в загальноосвітніх навчальних закладах; дати кримінологічну характеристику ознак найбільш поширених видів такого насильства, запропонувати нормативно-правові заходи запобігання цьому явищу.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні проблема насильства в шкільному середовищі набуває більших масштабів. Особливо актуальним є вивчення впливу будь-якого насильства на особистість у юнацькому віці, тому що в цей час у підлітків активно формується система цінностей, обирається лінія поведінки та визначається власне місце у світі. Отже, у цей віковий період будь-яка форма насильства накладає на особистість свій негативний відбиток. Варто зазначити, що існує багато відтінків шкільного насильства. Д. Ольвеус виділяв прямий і непрямий булінг і зазначав, що прямі знущання часто набувають форми явного, фізичного контакту, у якому на жертву відкрито напали. Непрямі знущання часто мають форму соціальної ізоляції й навмисного виключення з діяльності [6, с. 47]. Д. Лейн розрізняє фізичне та психологічне насильство [7], І. Бердишев виділяє словесне (коли дитину дражнять, знущаються, обзивають), поведінкове (створення болісних, образливих ситуацій) і фізичне насильство [8, с. 3]. Т. Мерцалова наголошує, що в шкільному середовищі наявні такі види насильницьких виявів: фізичні, емоційні, вербальні, психологічні та сексуальні [9, с. 26]. І. Кон розрізняє два типи булінгу: безпосередній (фізичний) і непрямий (так звана соціальна агресія) [10]. Схожу класифікацію пропонує й О. Ожійова, яка ділить шкільний булінг на фізичний і психологічний [11].

Як бачимо, більшість учених одноставні в існуванні двох форм насильства – фізичному та психологічному, а всі інші варіанти видів насильства існують тому, на нашу думку, що вчені застосовують різні критерії класифікації. Ураховуючи наведене, ми пропонуємо таку схему класифікації насильства серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

За характером дій (формою впливу на дитину) насильство можна поділити на два основні види:

1) **фізичне** – полягає в систематичному завданні ударів, побоїв, стусанів, спричиненні підніжок, поштовхів та інших дій, що можуть призвести до порушення здоров'я учня, заподіяти шкоду його честі чи гідності;

2) **психологічне** – насильство, пов'язане з впливом на психіку учня шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, що характеризується створенням ворожої, принизливої або образливої обстановки в шкільному середовищі та може завдавати або завдає шкоди психічному здоров'ю учня.

За додатковими критеріями можна виділити й інші види насильства, які є похідними від основних або їхнім симбіозом, але мають самостійне кримінологічне значення.

Психологічне насильство, у свою чергу, можна поділити на *вербальне* та *соціальне*. Вербальне насильство – це знущання або залякування, що відбувається за допомогою образливих слів, коментарів про що-небудь (про зовнішній вигляд, релігію, етнічну належність, інвалідність тощо). Щодо *соціального* насильства, то це насильство із застосуванням тактики ізоляції, бойкоту, ігнорування, неприйняття до певної соціальної групи, створення психологічно напруженої, ворожої атмосфери в колективі для жертви.

За ступенем відкритості психологічне насильство можна поділити на відкрите та приховане. Як нам видається, останнє характеризується високим рівнем латентності, тому що відкрите цькування помітне, а приховане важко діагностувати. Складності додає небажання дітей звертатися за допомогою до дорослих. Від такого виду насильства дитина може страждати доволі довго, а наслідки можуть «відгукнутися» й у дорослому житті.

За ознакою усвідомленості власних дій шкільний булінг можна поділити так:

– усвідомлений, тобто дитина, яка чинить насильство, розуміє всю серйозність своїх дій і їхніх наслідків;

– неусвідомлений, коли дитина не сприймає свої дії як насильницькі, а вважає їх жартами.

За кількістю учасників шкільне насильство можна поділити так:

– індивідуальне (одноособове), коли переслідувачем є один учень;

– групове, коли акти насильства здійснюються колективно.

Залежно від змісту порушених прав і свобод дитини шкільне насильство можна поділити (окрім перелічених фізичного та психологічного) ще так:

– сексуальне насильство серед школярів (Т. Мерцалова), яке являє собою типові вияви булінгу з елементами сексуального насильства: вербальні (погрози сексуального насильства, жарти, принизливі коментарі щодо сексуальної активності жертви), фізичні (торкання, обійми сексуального характеру, смикання нижньої білизни, сексуальні напади) та емоційні приниження (поширення чуток, написів сексуального характеру, наприклад, у роздягальнях, вульгарні жести). Д. Москаль під сексуальним насильством розуміє протиправний вплив однієї особи на іншу, який порушує волевиявлення потерпілого та вчиняється з метою задоволення статевого ваблення або завдання сексуальної травми. Автор також ділить сексуальне насильство на фізичне та психологічне [12, с. 6–7];

– економічне насильство, тобто систематичне відбирання речей, грошей, одягу, їжі, їх псування. Зазначимо, що в Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 визначається, що «економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі,

одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я» (ст. 1) [13].

Залежно від середовища, де відбувається насильство, його можна поділити на *реальне й віртуальне*. Із розвитком інформаційно-комунікаційних технологій і мережі Інтернет особливою актуальністю набуває поява такого виду шкільного насильства, як кібербулінг (kiberbullying). Слово походить із двох англійських слів: кібер (kiber) позначає віртуальне опосередковане комп'ютером середовище, булінг (bullying) означає травлю, залякування, третирування.

Кібербулінг включає в себе такі дії: розсилку повідомлень образливого, погрожуючого характеру; розповсюдження особистої інформації (правдивої або неправдивої), яка дискредитує жертву; знімання бійок, знуцань за допомогою сучасних гаджетів із подальною демонстрацією таких відео тощо. Варто зазначити, що такого роду повідомлення створюють ворожу, агресивну атмосферу навіть у тих випадках, коли вони не спрямовані безпосередньо на дитину. Напевне, тому, на думку багатьох дослідників, саме цей вид булінгу стає домінуючою формою залякування, що часто поєднується з іншими видами насильства.

Американки Робін Ковальскі, С'юзан Лімбер і Патріція Агатстон пропонують більш деталізовану характеристику кібербулінгу, виділяючи вісім типів такої поведінки [14, с. 14–17]: **перепалки**, або **флеймінг** – обмін короткими гнівними й запальними репліками, використовуючи комунікаційні технології; **нападки**, **постійні виснажливі атаки** – найчастіше у вигляді повторюваних образливих повідомлень, спрямованих на жертву; **обмовлення**, **зведення наклепів** – розповсюдження принизливої неправдивої інформації з використанням комп'ютерних технологій; **самозванство** – переслідувач позиціонує себе як жертву, використовуючи її пароль доступу до її акаунта в соціальних мережах, блогу, пошти тощо, а потім здійснює негативну комунікацію; **ошуканство** – отримання персональної інформації в міжособовій комунікації й передача її (текстів, фото, відео) в публічну зону Інтернету; **відчуження** (*остракізм*), **ізоляція** – виключення із групи, яке наражає на серйозні емоційні негаразди, аж до повного емоційного руйнування дитини; **кіберпереслідування** – це дії з прихованого вистежування переслідуваних, зазвичай зроблені нишком, анонімно, з метою організації злочинних дій на кшталт спроб зґвалтування, фізичного насильства, побиття; **хепіслепінг** – будь-які відеоролики, у яких записано реальні напади.

Варто наголосити, що цей вид цькування небезпечний ще й тим, що дорослі (батьки, вчителі та ін.) найчастіше не можуть надати адекватної допомоги, оскільки не володіють досвідом і знаннями щодо вказаної комунікації в кіберпросторі. Тому діти в більшості випадків і не звертаються по допомогу до дорослих.

Приклад. Із повідомлень ТСН: Школярка наклала на себе руки через цькування у соцмережі (Закарпаття, 11 квітня 2012, 07:40). Дівчинка близько місяця терпіла знуцання однолітків на сторінці, яку створили від її імені, а потім скоїла самогубство. Батьки, які не користуються Інтернетом, про те, що над дитиною знуцалися, довідалися лише по тому, як вона наклала на себе руки. Мати 14-річної Аліни припускає, що образлива сторінка в соціальній мережі від імені її доньки з'явилася на початку березня. «Її фотографували так, що зрозуміло, що вона то не бачила. Просто в дворі школи, що вона йде. Або сидить за партою і слухає в навушниках. Потім підписували різні вульгарності», – розповіла мати Алла Фіцай. Про те, що її дитину цькували в мережі, Аллі розповіли родичі [15].

Подальше вивчення цього виду цькування просто необхідне для запобігання таким трагічним наслідкам.

Відмінностями кібербулінгу від інших видів шкільного насильства, що роблять його ще небезпечнішим, є такі:

- відсутність часового та географічного обмеження, тобто жертва не може сховатися від цього виду цькування (навіть удома в позашкільний час). Кіберпереслідувач має цілодобовий, постійний доступ до жертви через сучасні технічні засоби (через електронну пошту, мобільний зв'язок, профіль соцмереж тощо);

- масштабність і швидкість розповсюдження інформації образливого характеру та необмеженість аудиторії (набагато ширше, ніж при звичайному шкільному булінгу);

- захищеність переслідувача віртуальним світом, тобто його анонімність додає кіберхулігану впевненості в безкарності власних дій, а жертві, навпаки, додає невпевненості, постійної тривожності і страху в очікуванні наступних актів переслідування та цькування;

- прогалини в законодавстві щодо відповідальності за вищевказані дії. У свою чергу, безкарність породжує зухвалість з боку хулігана.

Усе вищесказане підтверджує необхідність уживання заходів запобігання кібербулінгу в школі. На нашу думку, необхідно навчити учнів безпечно користуватися Інтернетом, розповідати, чого не варто робити, спілкуючись у віртуальному світі (наприклад, розголошувати особисту інформацію тощо), як нівелювати конфлікт і давати відсіч кіберпереслідувачу тощо.

Висновки. Варто зазначити, що наведений перелік видів насильства не є вичерпним, тому що додаткових критеріїв класифікації може бути набагато більше, ніж запропоновані нами. Але потрібно пам'ятати, що вони є лише похідними від двох основних видів насильства – фізичного та психологічного.

Підтверджується необхідність усунення очевидних правових прогалин і розроблення відповідних пропозицій щодо вдосконалення чинного українського законодавства. Так, як нам видається, для більш ефективної діяльності із запобігання насильству серед дітей, зокрема запобігання булінгу та кібербулінгу серед школярів, доцільно в законодавчому

порядку визначити ці поняття, суб'єктів діяльності із запобігання таким видам насильства й коло їхніх повноважень у зазначеній сфері. Уважаємо за доцільне внести пропозицію стосовно доповнення глави 14 Кодексу України про адміністративні правопорушення статтею, яка б передбачала адміністративну відповідальність за вчинення булінгу та кібербулінгу.

На нашу думку, подальше вивчення проблеми насильства серед учнів, його видів і форм вияву необхідне для вироблення методів боротьби з цим явищем і запобігання йому, щоб жоден випадок шкільного насильства не залишився без уваги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеевко Т.Ф. Явища мобінгу та булінгу як актуальні соціально-педагогічні проблеми взаємовідносин групи і особистості / Т.Ф. Алексеевко // Вісник Чернігівського національного педагогічного інституту. – 2012. – С. 3–7.
2. Тимків К. Дітки із клітки... / К. Тимків // Кореспондент. – 2013. – № 28. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/journal/1583640-korrespondent-ditki-iz-klitki-ukrayinski-pidlitki-rvutsya-u-evropejski-lideri-za-rivnem-nasilstv>.
3. Насильство в школі: аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні / [Є. Дубровська, М. Ясеновська, М. Алексеевко]. – К. : ВГО «Жіночий консорціум України», 2009. – 34 с.
4. Байвидович О. В школах Києва вошли в моду издевательства над одноклассниками / О. Байвидович // Вести. – 2016. – 8 апреля. – С. 7. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vesti-ukr.com/kyev/143436-v-shkolah-kiyeva-voshli-v-modu-izdevatelstva-nad-odnoklassnikami>.
5. Sampson Rana. Bullying in schools. Problemoriented guides for police, Problem-oriented guide series, guide 12. –

U.S. Department of Justice, Office of Community Oriented Policing Services, 2008. – P. 49.

6. Губко А.А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен / А.А. Губко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Психологічні науки». – 2013. – Вип. 114. – С. 46–50. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2013_114_12.
7. Лэйн Д. Школьная травля (буллинг) / Д. Лэйн // Детская и подростковая психотерапия / под ред. Д. Лэйна, Э. Миллера. – СПб. : Питер, 2001. – С. 240–276.
8. Бердышев И. Лекарство против ненависти / И. Бердышев ; семинар записала Е. Куценко // Первое сент. – 2005. – 15 марта (№ 18).
9. Мерцалова Т. Насилие в школе: что противопоставить жестокости и агрессии? / Т. Мерцалова // Директор школы. – 2000. – № 3. – С. 25–32.
10. Кон И.С. Что такое буллинг и как с ним бороться? / И.С. Кон // Семья и школа. – 2006. – № 11. – С. 15–18. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://valery-159.narod.ru/mnd/bullying_kon.htm.
11. Ожиёва Е.Н. Буллинг как разновидность насилия. Школьный буллинг / Е.Н. Ожиёва // Психология и социология. – 2008. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/33_NIEK_2008/Psihologia/37294.doc.htm.
12. Москаль Д.П. Кримінально-правова характеристика звалтування та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Д.П. Москаль. – К., 2009. – 22 с.
13. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>.
14. Найдюнова Л.А. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини : [методичні рекомендації] / Л.А. Найдюнова. Вип. 4. – К., 2011. – 36 с.
15. Новини ТСН від 11 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/ukrayina/shkolyarka-naklala-na-sebe-ruki-cherez-ckuvannya-u-socmerezhi.html>.